

στὸ φιλοσοφικὸ προσκήνιο τῇ συζήτησιν γύρω ἀπὸ τὸ αἰωρούμενο στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο γυναικεῖο ζήτημα.

Ἀθῆναι

Ἄννα Ρουσέτου-Κακούλλου

Ἰσταν Πάις, *Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία*. Ἐκδ. Γκόντολαρ — Βουδαπέστη 1982, 650 σελ.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1983 στὴν Οὐγγαρία κυκλοφόρησε ἓνα θαυμάσιο βιβλίο, κομψὸ σὲ ἐμφάνιση καὶ μὲ τεράστια ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία: *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*, τοῦ Ἰσταν Πάις, διδάκτορα φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἐργάζεται στὸ Πανεπιστήμιο Eötvös Lóránd, στὴν ἔδρα φιλοσοφίας, ὡς ὑφηγητῆς.

Ἡ ἔδρα φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης ἐκδίδει τὸ μοναδικὸ στὴν Οὐγγαρία φιλοσοφικὸ περιοδικὸ τὰ «Χρονικά» (Annales Sectio Philosophica sociologica), ὅπου Οὐγγροι συγγραφεῖς, φιλόσοφοι, ἱστορικοί, κοινωνιολόγοι, αἰσθητικοί κτλ. δημοσιεύουν μελέτες τοὺς σὲ ξένες γλῶσσες, στὰ γερμανικά, ἀγγλικά, γαλλικά, ἰταλικά καὶ ρώσσια. Ἐκδότης τῶν «Χρονικῶν» εἶναι ὁ Ἰσταν Πάις. Ἡ ἐκδοσιὴ γίνεται στὰ πλαίσια τῶν διεθνῶν ἐπιστημονικῶν ἀνταλλαγῶν καὶ κάνει γνωστὰ στὶς διεθνεῖς γλῶσσες τὰ ἀποτελέσματα τῶν Οὐγγρων ἐρευνητῶν. Πολλὲς καὶ διάφορες χῶρες τοῦ κόσμου, ἀνάμεσά τοὺς καὶ ἡ Ἑλλάδα, τὸ ἀνταλλάσσουν μὲ δικά τοὺς περιοδικά.

Ὁ Ἰσταν Πάις εἶναι ὁ πρῶτος στὴ χώρα τοῦ ποὺ ἔγραψε ἓνα αὐτοτελὲς καὶ λεπτομερειακὸ ἔργο γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, τὶς ἀθάνατες ἀξίες τῆς ὁποίας κάνει γνωστὲς στὸ οὐγγρικὸ κοινόν. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς εἶναι πρωτότυπη καὶ σημαντικὴ. Πρῶτα ἀπ' ὅλα γιὰ τὶς βάσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ παγκόσμιου πολιτισμοῦ ἄμεσα τὶς βάλανε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες· χωρὶς αὐτοὺς δὲν θὰ εἴχαμε τὴν σημερινὴ σύγχρονη κοινωνία, ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ τέχνη. Ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν εἶναι μονάχα προϊόν τοῦ παρελθόντος· στὴν σημερινή μας ζωὴ καὶ σκέψη παίρνει ἐνεργό, δραστήριο μέρος, πολλὰς φορὲς τὴν γονιμοποιεῖ. Τέλος, ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἰσταν Πάις ἔχει σημασία καὶ γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: Ἐπὶ δεκαετίες στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη παραγνώριζαν τὴ συμβολὴ τῶν ἀρχαίων στὴ δημιουργία τῆς σύγχρονης σκέψης. Τὸ βιβλίο αὐτὸ περιγράφει μὲ πλαστικότητα τὴ σημαντικὴ ἐπίδραση καὶ συμβολὴ τοὺς.

Ὁ συγγραφέας, στὶς 650 σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸν 8ο αἰῶνα π.Χ. καὶ φτάνοντας στοὺς νεοπλατωνικοὺς (3ος αἰῶνας μ.Χ.) μᾶς

δίνει ἐπιτυχὴ σύνοψη —βασιζόμενη πολλές φορές σὲ ἀτομικὴ ἐκτίμηση— τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης. Ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἐργασίας του εἶναι ὅτι τὸ ἔργο του δὲν εἶναι μόνο ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ, μὲ τὴν καλὴ ἔννοια τῆς λέξης, εἶναι ἓνα συνθετικὸ ἔργο. Μὲ αὐτὸ ἐννοοῦμε ὅτι πέρα ἀπ' τὴ δημιουργία τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν ἐξέλιξή της,μποροῦμε νὰ γνωρίσουμε τὴν ἐσωτερικὴ ἱστορία, τὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις καὶ τὰ λαμπρὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης τῶν Ἑλλήνων.

Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ὁ Ἰστβαν Πάϊς τὴ φιλοσοφία (στὴν κοινωνία) δὲν τὴν θεωρεῖ μόνο συνέπεια, αἰτία, μὰ οὐσία ποὺ βρίσκεται σὲ ἐντατικὴ ἀλληλοεπίδραση μὲ τοὺς ἄλλους κοινωνικοὺς σχηματισμούς. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ ἐξήγηση π.χ. τῆς τόσο πλαστικῆς προβολῆς ἀπ' τὸν συγγραφέα, ὅτι στὸν 5ο αἰῶνα, στὴν λεγόμενη χρυσὴ ἐποχὴ, ἀμοιβαῖα γονιμοποιήθηκε ἡ φιλοσοφία ἀπ' τὴν τραγωδία καὶ ἀντιστόφως. Ἡ ἴδια ἀντίληψη παροτρύνει τὸν συγγραφέα νὰ μὴν ἀρχίσει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπ' τὴ σχολὴ τῶν φιλοσόφων τῆς Μιλήτου (Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξιμένης), μὰ ἀπ' τὴν ἐξιστόρηση τῆς κοσμοθεωρίας ἀνδρῶν σὰν τὸν Ὅμηρο, τὸν Ἡσίοδο, τοὺς «ἐφτὰ σοφοὺς» καὶ τῶν γνωμικῶν ποιητῶν, δηλαδὴ ὅλων αὐτῶν ποὺ προετοίμασαν τὴ γέννηση τῆς φιλοσοφίας. Μὲ τέτοιο τρόπο καταφέρει νὰ ἀποφύγει τὴν ἀπάτη ποὺ βρίσκεται στὶς μελέτες γιὰ τὴ γέννηση τῆς φιλοσοφίας, ὅτι δηλ. δημιουργήθηκε χωρὶς προηγούμενα, ὅπως ξεπρόβαλε ἡ Παλλάδα Ἀθηνᾶ ἀπ' τὸ κεφάλι τοῦ Δία, πάνοπλη, μὲ περικεφαλαία, κοντάρι καὶ ἀσπίδα, σὰν ἔτοιμη καὶ ἐνηλικιωμένη Θεά.

Χαρακτηριστικὸ ὅλου τοῦ ἔργου εἶναι ἡ τάση τοῦ συγγραφέα γιὰ ἀποχρώσεις στὰ πλαίσια τῆς συνολικότητας. Ὅπως φαίνεται, στὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου του ὁ Ἰστβαν Πάϊς συνειδητὰ προσπάθησε νὰ ἀποφύγει τὶς κάθε εἶδους μεροληψίες. Στὴν ἀρχὴ τοῦ τόμου σὰν μοτο ἔβαλε τὰ λόγια τοῦ Χέγκελ: «Πνευματικὰ μηδαμινὸς εἶναι ὁ ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας ὅταν κοιτάζει σὲ μιὰ προσωπικότητα ἂν ὑπάρχει κάτι ποὺ νὰ τοῦ ἀρέσει».

Αὐτὴ ἡ μόνη ἐπιστημονικὰ σωστὴ καὶ ἠθικὴ ἀντίληψη παρουσιάζεται στὸν συγγραφέα, στὸ πνεῦμα τοῦ Λουκιανοῦ: «σὰν ἄπατρις ξένος», χαρακτηρίζει τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες φιλοσόφους, τοὺς ἐκτιμᾷ καὶ τοὺς κατατάσσει μὲ βάση τὰ δεδομένα τοῦ καιροῦ τους. Σὲ σχέση μὲ τὴν δογματικὴ περίοδο —συνέπεια τῶν παραπάνω— πολὺ πιὸ θετικὰ ἐκτιμᾷ τοὺς Πυθαγόρειους, τοὺς Σοφιστές, τὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τοὺς Στωικοὺς καὶ Σκεπτικοὺς φιλοσόφους. Ταυτόχρονα μᾶς δίνει κάπως ἀρνητικὴ εἰκόνα γιὰ τὸν Δημόκριτο καὶ Ἐπίκουρο, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα, στὴν δογματικὴ περίοδο, παραμορφώθηκαν καὶ μεγαλοποιήθηκε ἡ ἀξία τους.

Ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι ὁ Ἰστβαν Πάϊς δὲν γράφει —συχνὰ δὲν εἶναι καὶ δικαιολογημένο— μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ὁρολογία, γιὰ τὰ μεγαλύτερα φιλοσοφικὰ θέματα γράφει ἐκλαϊκευτικά, σὲ ἐπιστημονικὴ βάση. Μὲ

αὐτὸν τὸν τρόπο κάνει γνωστὸ στὸ πλατὺ κοινὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ ἄλλη ἀρετὴ τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας μᾶς δίνει μιὰ πολὺ πλαστικὴ εἰκόνα γιὰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ μελετᾷ.

Στὰ πιὸ πολλὰ τέτοιου εἴδους βιβλία τοὺς φιλοσόφους μᾶς τοὺς παριστάνουν σὰν ἀφηρημένα, ἐξωγήινα πρόσωπα. Στὸν Ἰσταν Πάις οἱ φιλόσοφοι «ξαναπαίρνουν» τὴν ἀνθρώπινη μορφή τους. Ἀπ' τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου ξεπροβάλλουν σὰν ὄντα μὲ σάρκα καὶ αἷμα. Οἱ μαγικὲς προσωπικότητες τοῦ Ἀναξαγόρα, Πρωταγόρα, Γοργία, Διαγόρα, Σωκράτη, Πλάτωνα, Διογένη, ἐλκύουν καὶ μᾶς τοὺς θνητοὺς πολίτες τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅπως καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία κάνει τὸ πᾶν γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε καὶ ἀνακάλυψε ἡ σχολὴ τῶν Μιλησίων εἶναι σοβαρὰ ιδεολογικὰ θέματα, ἡ ἀπάντηση ποὺ δόσανε σ' αὐτὰ εἶναι τεκμηριωμένη, πλήρης, σὲ πολὺ στενὴ σύνδεση μὲ τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Γύρω ἀπ' αὐτὰ ὁ Ἰσταν Πάις ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία στὴν ἱστορία τῆς παγκόσμιας σκέψης εἶναι ἓνα ριζικὸ ἄλμα, ἓνα ἀνεπανάληπτο, λαμπρὸ, μοναδικὸ ἐπίτευγμα. Ἡ μεταγενέστερη πνευματικὴ ζωὴ μονάχα στὸν 17ο αἰῶνα ἄρχισε νὰ φθάνει στὰ ἴδια ὕψη.

Ποιὰ ἦταν τὰ σπουδαιότερα ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων; Ὁ συγγραφέας τοῦ τόμου αὐτοῦ —ἀνάμεσα στ' ἄλλα— μᾶς συνιστᾷ νὰ προσέξουμε τὰ ἑξῆς σημαντικά:

1) Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι οἱ ὁποῖοι ταυτόχρονα προσπαθοῦσαν νὰ γνωρίσουν τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ τὸν ἄνθρωπο, φτάσανε στὴν ἀνακάλυψη ὅτι τὰ ὑπερβατικὰ ὄντα τῆς θρησκείας καὶ τῶν μύθων εἶναι μόνο τῆς φαντασίας. Κατάλαβαν ὅτι στὴν πραγματικότητα μόνο ὕλικές πράξεις ὑπάρχουν, ἔτσι ἀπάλλαξαν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχία τῶν θεῶν, ταυτόχρονα κλόνισαν καὶ τὴν πίστη αὐτῶν ποὺ περίμεναν ἢ ἐλπίζαν τὴν καλύτερευση τῆς τύχης τους ἀπὸ ὑπερκόσμιες δυνάμεις. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία παίρνοντας ὑπόψη τῆς ὅλα αὐτά, ἀναλυτικὰ μᾶς παρουσιάζει τὴν βαθμιαία πρόοδο τῆς φιλοσοφίας, ξεκινώντας ἀπ' τὴν μυθικὴ ἀντίληψη ὡς τὶς φιλοσοφικὲς θέσεις τοῦ Θαλῆ, Ξενοφάνη, Ἀναξαγόρα κτλ., φτάνοντας στὸν ἀθεϊσμό, δημιούργημα τῶν Σοφιστῶν, ὡς τὴν ἀπόρριψη κάθε ὑπερφυσικῆς δυνάμεως.

Ὁ ἀναγνώστης ταυτόχρονα μαθαίνει τὶς ἐξηγήσεις ποὺ δίνανε οἱ διάφοροι φιλόσοφοι, π.χ. Πρωταγόρας, Πρόδικος, Διαγόρας, Κριτίας, Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, στὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ καὶ σήμερα ἀπασχολοῦν τοὺς ἐπιστήμονες, π.χ. ποιὰ εἶναι τὰ αἷτια τῆς δημιουργίας τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ τί ρόλο παίζουν στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων.

2) Τὸ ἄλλο μεγάλο ἐπίτευγμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης εἶναι ἡ δημιουργία τῆς ἐπιστημονικῆς κοσμοθεωρίας. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι δια-

πίστωσαν τοὺς περιορισμοὺς τῶν αἰσθητήριων ὀργάνων σχετικὰ μὲ τις γνωστικὲς ἱκανότητές τους, ὑπογραμμίζοντας ὅτι οἱ αἰσθήσεις δὲν καθρεφτίζουν τις ἰδιομορφίες τῆς δοσμένης πραγματικότητας, μὰ τὴν σχέση τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ σώματός μας. Σωστὰ πίστεψαν ὅτι τὰ διάφορα χρώματα δὲν ὑπάρχουν πέρα ἀπὸ μᾶς, δηλαδή στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, μὰ μέσα μας ἔχουμε τὰ αἰσθήματα χρωμάτων διαφόρων σχετικῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ταυτόχρονα προσπαθοῦσαν νὰ ἐξερευνήσουν τὰ οὐσιαστικὰ-κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πραγματικότητας, γιατί ξέρανε ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται σὲ μικρὸ ἢ μεγάλο βαθμὸ πρῶτα ἀπ' ὅλα μὲ τις γενικὲς ἀλήθειες. Ὅμως ἦτανε προσεχτικοί, τὴ σημασία τῶν γενικεύσεων δὲν τὴ θεωροῦσαν ἀπόλυτη, δὲν ὑπῆρχε ὑπερεκτίμηση. Ποιὸς ἦτανε ὁ λόγος; Μὲ βάση τὴν πείρα ξεκάθαρα ξέρανε καὶ εἶχανε συναίσθηση (π.χ. Ἡράκλειτος, Πρωταγόρας, Ἱπποκρατικὰ κείμενα, Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Σκεπτικοί), ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι συγκεκριμένη καὶ σχετική, γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ἄτομο, ὁ ἄνθρωπος, πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ γνωρίζει καὶ νὰ καθορίζει τὴν ἀτομικὴ του θέση γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δράσει.

3) Σὲ σχέση μὲ τὰ παραπάνω, ὁ Ἰσθβαν Πάϊς πολὺπλευρα μᾶς παρουσιάζει, πῶς δημιουργήθηκε στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ Κοινωνιολογία. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν μιλᾷ μονάχα γιὰ τὸν Ἡρόδοτο, Θουκυδίδη καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους δημιουργοὺς τῆς ἱστορίας, μὰ μᾶς μιλᾷ γιὰ φιλοσόφους σὰν τὸν Πρωταγόρα, Δημόκριτο, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, στοὺς ὁποίους ὀφείλουμε τὴν πρώτη διάγνωση καὶ βαθειὰ ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν δεδομένων. Ταυτόχρονα μᾶς δείχνει τὴν ἐξέλιξη τῆς Αἰσθητικῆς στὴν πορεία τῶν αἰώνων σὲ στενὴ σχέση μὲ τις Τέχνες οἱ ὁποῖες φτάσανε σὲ ψηλὸ ἐπίπεδο. Ἀπ' τὸ βιβλίο του μαθαίνουμε, πῶς δημιουργηθήκανε οἱ παρακάτω θεωρίες τῆς Αἰσθητικῆς: ἡ τέχνη εἶναι ἡ μίμηση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς μὲ ἰδιόμορφο τρόπο, ὁ καλλιτέχνης τὴν πραγματικότητα τὴν μεταβάλλει, τὴν διαπλάθει καὶ (μὲ τὸ λεγόμενο ἰδιαίτερο τυπικὸ μέσο) τὴν καθρεφτίζει.

Ὅταν παρακολουθεῖ τὴν παράσταση ἑνὸς ἔργου π.χ. μιᾶς τραγωδίας, ὁ θεατὴς περνᾷ ἀπὸ ἠθικὴ κάθαρση, αὐτὸ πάει νὰ πεῖ ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων πίστευε ὅτι τὸ ἔργο πρέπει νὰ παίζει θετικὸ ρόλο στὴν κοινωνία. Τὸ καλλιτεχνικὰ καὶ τὸ φυσικὰ ὥραϊο εἶναι δυὸ διαφορετικὰ πράγματα, ὅμως ὁ καλλιτέχνης (π.χ. ὁ ζωγράφος) τὸ ἄσχημο τῆς φύσης μπορεῖ νὰ τὸ παρουσιάσει μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ νὰ μᾶς ἀρέσει, δηλαδή νὰ εἶναι καλλιτεχνικὰ ὥραϊο.

4) Ὁ Ἰσθβαν Πάϊς ἀνάμεσα στὶς μεγαλύτερες ἀξίες τῆς ἐλληνικῆς σκέψης βάζει τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν παιδαγωγικὴ· στὸ ἔργο του μᾶς περιγράφει τὴν πορεία τῆς δημιουργίας καὶ ἀνάπτυξής τους. Ἀπ' τις σελίδες τοῦ βιβλίου ξεπροβάλλει ἡ ἐξῆς πεποίθησή του: Ἀπ' τὸν καιρὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς σήμερα ὁ ἄνθρωπος μόνο στὴν τεχνικὴ ἐπιστήμη προόδευσε·

στὸν τομέα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων παραμένει στὸ ἴδιο ἐπίπεδο· γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὴν ἐποχὴ μας μποροῦμε σὲ μεγάλο βαθμὸ νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴν ἠθικὴ καὶ παιδαγωγικὴ τῶν ἀρχαίων. Ἀνάμεσα στ' ἄλλα π.χ. ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ παιδαγωγικὸ παραμῦθι τοῦ σοφιστῆ Πρόδικου: «Ὁ Ἡρακλῆς μπροστὰ σὲ δίλημμα» ὅπου μὲ σπινθηροβόλο, αἰνιγματικὸ πνεῦμα διδάσκει τὴν τίμια ζωὴ, τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῆς σὰν πηγὴ χαρᾶς, τὴν ἀγάπη καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὴν πατρίδα.

5) Ὁ συγγραφέας τῆς *Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* ἐκτιμᾷ πάρα πολὺ καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο πολὺπλευρα μελετᾷ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τὴν φιλοσοφία τους. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ὁ συγγραφέας στὸ σύμπλεγμα τῆς ἀνάλυσής του ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὰ Ἱπποκρατικὰ κείμενα, ποὺ γράφτηκαν στὸν 4ο-5ο αἰῶνα π.Χ. Τὰ γραπτὰ αὐτὰ εἶναι σημαντικὰ ὄχι μονάχα γιὰ τὴν ἱατρικὴ. Ἀπελευθέρωσαν τὴν ἱατρικὴ ἀπ' τὴ θρησκεία καὶ ἔχουν καὶ γενικὴ φιλοσοφικὴ σημασία. Ἀκόμα πρὶν ἀπ' τὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὶς ιδέες, ἀγωνίζονται ἐνάντια στὸν ἰδεαλισμὸ, σὰν τοὺς σοφιστές, ἀθεϊστὲς φιλόσοφους· κάθε πράξη τὴν θεωροῦνε γήϊνη καὶ μὲ αἰτία, τὴν ἀλήθεια τὴ θέλουν συγκεκριμένη καὶ σχετικὴ.

Ὁ Ἰστβαν Πάϊς θεωρεῖ μεγάλης ἀξίας —ἀπ' τὰ θετικὰ τῶν ἀναφερόμενων γραπτῶν— τὶς ἐξηγήσεις τοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ Ἐμπεδοκλῆ γύρω ἀπ' τὴ φιλοσοφία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Π.χ. τὰ ζῶα δημιουργοῦνται φυσικὰ χωρὶς τὴν ἐπέμβαση ἐξωγενῶν δυνάμεων, ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως. Ἡ θέση τοῦ συγγραφέα τῆς *Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* εἶναι κατανοητὴ, γιατί ἡ θρησκεία, ἡ ἀντικειμενικὴ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία, ἱστορικὰ σὲ μεγάλο βαθμὸ συνδέεται μὲ τὸν ὀργανικὸ κόσμον τοῦ ὁποῖου —ἔτσι φαίνεται— τὰ τὰ θαύματα, τὰ φαινόμενά του, ὑλικά δὲν ἐξηγοῦνται. Ὁ Ἰστβαν Πάϊς μὲ μεγάλη προσοχὴ μελετᾷ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀστρονομία: τὸν Θαλῆ, Ἀναξίμανδρον, Πυθαγόρειους, Ἀναξαγόρα, Δημόκριτον, Ἐπίκουρον, τὸν Ἀρίσταρχον ἀπ' τὴν Σάμον καὶ τὴ δράση ἄλλων φιλοσόφων. Οἱ πράξεις στὸ σύμπαν μὲ τὴν ρυθμικότητά τους καὶ μὲ τὰ ἀπρόοπτα φοβερὰ φαινόμενα (π.χ. ἐκλειψὴ ἡλίου καὶ σελήνης) παροτρύνανε τοὺς ἀνθρώπους νὰ νομίζουν ὅτι ὅλα αὐτὰ προέρχονται ἀπ' τοὺς θεοὺς. Σὰν συνέπεια ὅλοι αὐτοὶ ποὺ στὸν τομέα αὐτὸν παρουσίασαν ἀληθινὲς γνώσεις ἢ σωστὲς θεωρίες, μὲ βάση τὸ περιεχόμενό τους, ἀξίζουν λεπτομερειακὴ ἀνάλυση καὶ θετικὴ ἐκτίμηση. Αὐτὲς εἶναι οἱ αἰτίες ποὺ ὁ Ἰστβαν Πάϊς μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὸν Ἀναξίμανδρον, ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι ἡ σφαιροειδὴς Γῆ πλέει ἐλεύθερα στὸ σύμπαν. Οἱ Πυθαγόρειοι εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ λένε ὅτι ἐπικέντρο τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι οὔτε ἡ Γῆ οὔτε ἄλλος γνωστὸς πλανήτης. Ὁ Ἀναξαγόρας, μὲ βάση τὴν ἀρχαία παράδοση, ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἔδωσε ἐπιστημονικὴ ἐξήγηση στὶς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, καὶ δίδασκε ὅτι ὁ Ἥλιος

καὶ ἡ Σελήνη δὲν εἶναι θεότητες, μὰ φυσικὰ ὑλικά ἀντικείμενα. Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπ' τὴν Σάμο (270-250 π.Χ.) ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ μίλησε γιὰ τὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα. Τὴν σκέψη τοῦ αὐτοῦ 1000 χρόνια περίπου ἀργότερα προσπάθησε ὁ Κοπέρνικος νὰ τὴν θεμελιώσῃ ἐπιστημονικά.

Μὲ τὰ παραπάνω ἴσως κατάφερα νὰ σᾶς δείξω, ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς εἶναι σοβαρό, μὲ βαθὺ περιεχόμενο, ἐξαιρετικῆς σημασίας ἔργο. Οἱ διάφορες βιβλιοκρισίες, ποὺ ὡς τὰ τώρα γραφτήκανε καὶ κυκλοφόρησαν στὰ οὐγγρικά καὶ γερμανικά, ἔχουν τὴν ἴδια γνώμη καὶ τὴν ὑπογραμμίζουν ἰδιαίτερα. Στὸ περιοδικὸ τῆς Βουδαπέστης «Κοινωνικὴ διαπαιδαγώγηση» (Köznevelés) ὁ Γκίζα Χέγκεντους μιλά μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο γιὰ τὸ ἔργο αὐτό: «Ἐπιτέλους καὶ στὴν πατρίδα μας ἐκδόθηκε ἓνα τέτοιο βιβλίο, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ περίοδό της. Στὸ ἔργο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία· τὸ ἐπίπεδό του εἶναι ἐπιστημονικὸ, ἐμπλουτίζει ἀκόμα καὶ τὶς γνώσεις τῶν εἰδικῶν τῆς φιλοσοφίας ἐνῶ ταυτόχρονα εἶναι εὐπρόσδεκτο καὶ ἀπ' τὸ πλατὺ ἀναγνωστικὸ κοινό».

Ὁ Χέγκεντους —ἀνάμεσα στ' ἄλλα— παρατηρεῖ σὰν θετικὸ τοῦ βιβλίου ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ μὲ τὴν συνεπὴ καὶ πολὺπλευρὴ ἀντίληψή του, βασιζόμενη στὸ ἔδαφος τῆς ἱστορικότητος, πάντα προσέχει τὶς ἀξίες, βρίσκει μακριὰ ἀπὸ κάθε εἶδος δογματισμοῦ, στὴν οὐγγρικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση κάνει ἀποδεκτὸ τὸν Πρωταγόρα καὶ τοὺς Σοφιστὲς, στὸ πεδίο τῆς σκέψης τοὺς κατατάσσει στὴ θέση ποὺ ἄξια τοὺς ἀνήκει. Τὴν βιβλιοκρισία τοῦ τὴν τελειώνει μὲ τὰ παρακάτω λόγια: «Ἐγὼ ὁ ἴδιος σὰν καθηγητὴς σύσταίνα καὶ συστήνω σὲ κάθε μαθητὴ μου —ἂν θέλει νὰ κατανοήσῃ καλύτερα τὴν ὕλη— τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς, τὸ ὁποῖο καὶ μένα μὲ γοήτευσε μὲ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ πλούσιο περιεχόμενό του, μὲ τὴν ποικιλία τῶν ἰδεῶν καὶ μὲ τὴν τάση παρακίνησης πρὸς νέες σκέψεις».

Σὲ μιὰ ἐκπομπὴ ἐνὸς δυτικοῦ ραδιοφωνικοῦ ἰδρύματος (21.4.1983) ὁ οὐγγρικῆς καταγωγῆς Γκύουζου Χάταρ ὁ ὁποῖος αὐτὴ τὴ στιγμὴ διαμένει στὴν Ἀγγλία ἄρχισε τὸ σχόλιό του γιὰ τὸ βιβλίο αὐτό μὲ τὰ παρακάτω λόγια: «Μὲ συγκίνηση, βαθειὰ συντάραξη καὶ μὲ ἀγάπη ξεφυλίζω τὶς 650 σελίδες τῆς μονογραφίας τοῦ Ἰστβαν Πάϊς». Σὲ συνέχεια παρότρυνε τοὺς ἀκροατὲς τοῦ νὰ διαβάσουν τὴν *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*: «Θέλω νὰ πιστεύω ὅτι θὰ ὑπάρξουν, καὶ θὰ ὑπάρξουν, χιλιάδες ἀναγνώστες, οἱ ὁποῖοι... μὲ τὴν ἴδια μὲ μένα ἀπόλαυση θὰ ξεφυλίσουν τὴν ἄρτια, κατανοητὴ, εἰδικὴ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος· τί πλοῦτο μᾶς δίνει ἡ κληρονομία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης». Συνάμα θεωρεῖ μεγάλο γεγονὸς ὅτι ἐκδόθηκε στὴν Οὐγγαρία ἀπὸ Οὐγγρο συγγραφέα καὶ στὰ οὐγγρικά γραμμένο συνοπτικὸ ἔργο τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

Στὴν ἐφημερίδα τῆς Βουδαπέστης «Μάγκυαρ Χίρλαπ», στίς 10.12.1983 ὁ Ἐντρε Κίς γράφει γιὰ τὴν *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*, τὴν ἐπιστημονικὴ αὐτὴ

μονογραφία, πὺ θέλει νᾶχει ἀπήχηση σὲ εὐρὺ κοινό: «Δὲν νομίζω ὅτι ἐκτίθεμαι σὲ κίνδυνο λέγοντας ὅτι οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴ φιλοσοφία ἢ γιὰ ἄλλες ἐπιστῆμες δὲν εἶχανε ὥς τὰ τώρα παρόμοιο, τόσο πετυχημένο, συνοπτικὸ βιβλίο σὰν καὶ αὐτό». Μετὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου ὁ κριτικὸς μᾶς δείχνει τὴν τεράστια ἐπίδραση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν Εὐρώπη, στὴν ἀνάπτυξη τῆς σκέψης τοῦ Herder, Schelling, Hölderlin, Kirkegaard, Marx, Nietzsche.

Τελειώνοντας τὸ γραπτὸ του ὁ Κίς λέει: «Τὸ ἔργο τοῦ Ἰσθβαν Πάϊς ἀνοίγει δρόμο γνωριμίας μὲ τὴν ἐλληνικὴ σκέψη. Εἶναι ἐπιστέγασμα τῆς ὥς τὰ τώρα ἐργασίας τοῦ συγγραφέα πὺ ἐπὶ δεκαετίες ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία —προφορικὰ καὶ γραπτὰ— καὶ πὺ τὴν ἔφερε κοντὰ σὲ πολλούς».

Ὁ κριτικὸς Γιάνος Μπόλλωκ, μιᾶς ἄλλης ἐφημερίδας τῆς Βουδαπέστης, τῆς «Μάγκυαρ Νέμζετ», στὶ 6.7.1984 διατυπώνει γιὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ τὶς παρακάτω σκέψεις: «...ἀπὸ πέννα Οὔγγρου ἐπιστήμονα ὥς τὶς μέρες μας δὲν γράφτηκε ἔργο συνοπτικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Γραφτήκανε ἔργα μὲ ἐπιμέρους θέματα κάποιας ἐποχῆς ἢ ἀναλύσεις ἔργων κάποιου συγγραφέα —μὲ διαφορετικὰ κριτήρια καὶ σὲ ἐπίπεδα—, μικρὲς μονογραφίες, ὅμως σὲ ὅλα αὐτὰ λείπει ἡ ὑπόσχεση μιᾶς συνολικῆς καὶ συνοπτικῆς ἐξέτασης τοῦ θέματος. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς θεωρεῖται μεγάλη ἔλλειψη, γιὰ τοὺς Ἑλλήνες φιλοσόφους σὰν σκαπανεῖς τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς σκέψης, τοὺς ἀνήκει ἰδιαίτερη προσοχή, καὶ στὸν τομέα τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ στὴν γενικὴ ἱστορία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν». Ἐξαιτίας τῶν παραπάνω αἰτίων ὁ Μπόλλωκ παρατηρεῖ: «Στὴν χώρα μας λείπει ἡ βιβλιογραφία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μονογραφία τοῦ Ἰσθβαν Πάϊς καὶ σ' αὐτὸν τομέα φέρνει κάτι νέο στὸ εἶδος της, εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ, ἐπιστημονικὴ μελέτη. Τὸ ὕφος τοῦ βιβλίου ἀπ' τὴν πρώτη πρόταση ὥς τὴν τελευταία, εἶναι σαφές, καθαρὸ, κατανοητὸ γιὰ ὅλους καὶ ὄχι μονάχα γιὰ τοὺς εἰδικούς, τὸ χαρακτηρίζει ἡ ἐλαφρὴ κομψότητα. Ἀπ' τὸ κείμενό του λείπουν οἱ τεχνικοὶ ὅροι, ὁ ἀναγνώστης ἔχει τὴν ἐντύπωση ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ κιόλας ὅτι κρατᾷ στὰ χέρια του ἓνα ἐκλαϊκευτικὸ βιβλίο. Μετὰ ἀπ' τὸ διάβασμα τοῦ βιβλίου καταλαβαίνει —ἂν εἶναι εἰδικός— ὅτι ἐδῶ δὲν γίνεται λόγος μοναχὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, μὰ γιὰ κάτι πιὸ πολύ». Μετὰ ἀπ' αὐτὸ μιᾶ γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ τόμου (γιὰ τὴν πλούσια ὕλη, κάνει ἀνάλυση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας γιὰ καλύτερη κατανόηση, διασκορπίζει τὴν καταχνιά τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν ἱστορικῶν θεωριῶν. Μὲ νέο τρόπο, νομίζω, κατατάσσει τὰ διάφορα ρεύματα). Ὁ Μπόλλωκ κλείνει τὴν βιβλιοκριτικὴ του μὲ τὰ ἑξῆς λόγια: «Τὸ βιβλίο τοῦ Ἰσθβαν Πάϊς στὸ σύνολό του... εἶναι

ἔξοχο ἔργο, μᾶς παροτρύνει γιὰ σκέψη, γιὰ λύση τῶν διαφόρων προβλημάτων».

Στὸ περιοδικὸ «Könyv és nevelés» = Βιβλίο καὶ Διαπαιδαγώγηση (2, 1984), ὁ Σάντορ Ἑρντεϊ (Erdelyi Sándor) ἔγραψε ἄρθρο γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς. Ὁ κριτικὸς ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία* εἶναι ἀτομικὴ σύνοψη, δὲν εἶναι περίληψη ἀπὸ ἄλλα ἔργα, εἶναι βιβλίο ποὺ στηρίζεται στὰ πρωτότυπα ἔργα· σὰν τέτοιο εἶναι ὑποκειμενικὸ, μὰ δὲν εἶναι αὐταρχικὸ. Προσπάθεια τῆς σύνοψης εἶναι ἡ ἀντικειμενικότητα. «Ἀξιέπαινο χαρακτηριστικὸ τῆς ὅλης ἐργασίας εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν αἰτιακῶν σχέσεων καὶ ἡ προβολὴ τους. Σ' αὐτὸ τὸ γραπτὸ ἐπικρατεῖ μὲ τρόπο συγκρατημένο καὶ μὲ τὴν καλὴ ἔννοια ἡ θεωρία ὅλα συνδέονται μὲ ὅλα». Αὐτὸ δὲν εἶναι σύνθημα στὴν εἰσαγωγή, μὰ εἶναι πραγματικότητα ἀνάμεσα στὶς σειρὲς τοῦ γραπτοῦ. Ἐδῶ πέρα βρίσκεται σὲ πλήρη ἁρμονία, σὲ ἐνότητα ὁ λόγος καὶ ἡ πράξη, ἡ προσπάθεια καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ συγγραφέα γιὰ ἐπίλυση αὐτοῦ τοῦ δύσκολου ἔργου. Ἀπ' τὸν συγγραφέα ἐντελῶς λείπει ἡ τάση τοῦ ἐλεφαντόπυργου καὶ τοῦ φρικτοῦ δογματισμοῦ. Δὲν ἐξιδανικεύει καὶ δὲν ἀπλοποιεῖ. Οὔτε οἱ Ἕλληνες δὲν θὰ τὸν κατηγορούσανε γιὰ ἀκαμψία. Ξέχωρη μελέτη μπορεῖ νὰ γραφεῖ γιὰ τὸν τρόπο καὶ τὰ μέσα συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Ξέραμε καὶ ὡς τὰ τώρα, ὅτι τὰ πιὸ πολὺπλοκα προβλήματα μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν καὶ μὲ ἀπλό, κατανοητὸ τρόπο. Αὐτὸ μᾶς ἔλειπε, γιὰτὶ οἱ φιλόσοφοί μας στὴν πραχτικὴ δὲν ἐφαρμόζουν αὐτὸ τὸ δεδομένο ὅσο πρέπει. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἴσως μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὶς ἀπαιτούμενες προϋποθέσεις κατανόησης, ὅμως ὡς τὰ τώρα δὲν τὸ καταφέρει. Τὸ παρὸν βιβλίο παραμερίζει τὶς τεχνικὲς ἐκφράσεις, τὸ ἀκατάστατο στὺλ ἐκφρασης, γράφει μὲ κατανοητὸ τρόπο τὶς φιλοσοφικὲς ἔννοιες. Ἔτσι ἡ ἀνάγνωση, ἡ μελέτη τοῦ ἔργου σὲ χαροποιεῖ, σοῦ δίνει εὐχάριστη ἀπασχόληση. Λέω ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο· ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέα μὲ κάνει νὰ τὸν ἐκτιμῶ· τὸν ἐκτιμῶ, τὸν θαυμάζω καὶ τὸν ζηλεύω. Ἀπ' τὸν 8ο αἰῶνα π.Χ. ὡς τὸν 3ο αἰῶνα μ.Χ. ἡ παρουσίαση τῶν πιὸ πολλῶν γνωστῶν μας Ἑλλήνων φιλοσόφων μὲ κατανοητό, καθαρὸ τρόπο, βασιζόμενο σὲ στοιχεῖα, σὲ πλούσια ἐρμηνεία τῶν χωρίων, ταυτόχρονα ἐκτιμώντας καὶ παραχωρώντας τὴν δυνατότητα γιὰ παραπέρα σκέψη—τόσο γιὰ τοὺς εἰδικούς, μὰ καὶ γιὰ τοὺς ἀπλοὺς ἀναγνώστες—φέρνει χαρὰ καὶ νεωτερισμὸ καὶ στοὺς δύο, γιὰ μένα εἶναι σκοπὸς ποὺ μόλις μπορῶ νὰ τὸν φαντασθῶ. Δὲν ξέρω ἂν ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου αὐτὸ ἠθελε. Μπορῶ νὰ πῶ ὅμως, πῶς τὸ βιβλίο του γιὰ μένα τὰ πραγματοποιοῖσε ὅλα».

Ἀργότερα, κάνοντας ἀνάλυση συγκεκριμένων στοιχείων, ὁ κριτικὸς συνεχίζει τὸ ἄρθρο του λέγοντας: «Γιὰ μᾶς τοὺς παιδαγωγοὺς ἴσως μιά ἀπ' τὶς μεγαλύτερες ἀξίες τοῦ βιβλίου εἶναι ἀπασχόληση μὲ τὴν σκέψη, μὲ τῆς ἀνάπτυξή της καὶ τὶς σχέσεις της. Δὲν μᾶς διδάσκει μονάχα νὰ σκεφτόμαστε,

μᾶς παροτρύνει νὰ κάνουμε ἐκτιμήσεις. Δὲν μᾶς μασάει τὶς ιδέες του, δὲν περιμένει ἀπὸ μᾶς νὰ συμφωνήσουμε σὲ ὅλα μαζί του, μοναχὰ ἀντικειμενικὰ ἀνασκοπεῖ τὰ ἐξεταζόμενα, ὁμῶς παίρνει καὶ θέση πάνω σ' αὐτά. Πάντα γιὰ τὸν ἄνθρωπο μὲ ἀνθρώπινο τρόπο. Παραδέχεται καὶ ὑπογραμμίζει τὶς ἀξίες — ἂν καὶ δὲν εἶναι «αἰώνιες» εἶναι μακροπρόθεσμες — τῆς ἀνθρωπότητας. Πάντα παραδέχεται καὶ ὑπογραμμίζει τὴ σημασία τῆς παιδαγωγικῆς. "Ολα αὐτὰ τὰ κάνει μὲ ἐκκληση πρὸς τὴ λογική, μὲ λογικὸ τρόπο». Ὁ Σάντορ Ἔρντεϊ, ὑπογραμμίζοντας ἀκόμη μιὰ φορὰ τὶς ἐπιστημονικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες τοῦ ἔργου τοῦ Ἰστβαν Πάις, κλείνει τὸ γραπτὸ του μὲ τὶς ἐξῆς προτάσεις: «Λένε ὅτι ὁ Διογένης ἀπ' τὴν Σινόπη, μέρα ἡλιόλουστη, ἀνάβοντας τὸ λυχνάρι, ἔκανε βόλτες στοὺς δρόμους τῆς παλιᾶς Ἀθήνας καὶ βλέποντας τὶς διεφθαρμένες κοινωνικὲς σχέσεις τῆς τοτινῆς ἐποχῆς, φώναξε: "Ἀνθρωπο ψάχνω". Δὲν ἔχουμε πληροφορίες ἂν ὁ Διογένης βρῆκε αὐτὸ ποὺ ἔψαχνε. Ἄν ὁμῶς σήμερα κάποιος θέλει νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ θέματα ποὺ ἐνδιαφέρονε τὸν ἀρχαῖο φιλόσοφό μας, ἂς ἀποταθεῖ στὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάις. Θὰ πάρει καὶ φῶς, θὰ βρεῖ καὶ ἄνθρωπο».

Στὸ περιοδικὸ «Könyvnyilag» = «Κόσμος τοῦ βιβλίου» (2, 1983), ὁ Τόμας Νάντορ (Nádor Tamás) πῆρε συντέτευξη ἀπ' τὸν συγγραφέα τῆς *Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* κάνοντας καὶ φωτογραφίες. Στὴ συζήτηση αὐτὴ ὁ Ἰστβαν Πάις διατύπωσε τὶς παρακάτω κεντρικὲς ιδέες: «Τὴ φιλοσοφία γιὰ τὴν κοινωνία καὶ γιὰ τὸ ἄτομο τὴν κατατάσσω ἀνάμεσα στὰ πιὸ ὠφέλιμα, πραχτικὰ πράγματα, ποὺ ἔχει ἀνάγκη».

Ἀπ' τοὺς σοφοὺς, πολλοὶ τὴν φιλοσοφία τὴν θεωροῦσαν δύναμη μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, καὶ ἀρχινώντας ἀπ' τὸν Ὅμηρο προσπαθοῦσαν νὰ παροτρύνουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς στοχαστὲς μὲ τὴ βοήθεια τῆς λογικῆς νὰ φρενάρουν τὰ πάθη τους, νὰ προσαρμοστοῦνε σὲ κάποιο μέτρο. Στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν πάντα τὰ συμφέροντα τοῦ συνόλου παίρνανε ὑπόψη τους. Στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ὅταν ξεκάθαρα φάνηκε ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ἀποφύγουν τὴ σκλαβιά λέγανε: Μακάρι ὁ ἄνθρωπος στὴν ψυχὴ του, στὸ ἐσωτερικὸ του νὰ εἶναι ἀτάραχος, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀντέξει στὶς ἐξωτερικὲς κακὲς προϋποθέσεις.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ διατύπωσαν πρῶτοι στὴν Εὐρώπη — ἀκόμα ἀπ' τὸν καιρὸ τῆς δουλοκτησίας — τὰ ιδεώδη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Γιατὶ κυνηγοῦσαν στὶς διάφορες ἐποχὲς τῆς ἱστορίας — καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα — τοὺς φιλοσόφους; Τοὺς κυνηγοῦσαν γιατί αὐτοὶ μὲ τὶς γνώσεις τους ξεπέρασαν τὸ συνηθισμένο, τὶς ἔγκριτες ἀπόψεις. Ἄλλος λόγος ἦτανε ὅτι ὑψώθηκαν πάνω ἀπ' τὰ εἰδικὰ συμφέροντα στρωμάτων καὶ τάξεων, ἀγωνιστήκανε γιὰ θετικὲς ἀνθρώπινες ἀξίες. Καὶ τώρα γιατί χρειάζεται νὰ γνωρίζουμε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ γιατί μᾶς συναρπάζουν; Οἱ Ἕλληνες ἀφομοιώνοντας τὶς προγενέστερες ἐπιτεύξεις τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, γρήγορα τοὺς ξεπέ-

ρασαν καὶ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς κάνανε νέες, ριζικὲς δημιουργικὲς ἐφευρέσεις. Αὐτοὶ δημιουργοῦν τὴ φιλοσοφία σὰν νέο τρόπο ἀντίληψης. Αὐτοὶ δημιουργοῦν τὸν ἐπιστημονικὸ στοχασμό. Σ' αὐτοὺς ὀφείλουμε τὴ δημιουργία τῆς ἱστορίας καὶ κοινωνιολογίας. Αὐτοὶ ἐπεξεργάζονται νέες, σύγχρονες θεωρίες γιὰ τὴ δημιουργία τῆς φύσης, τοῦ κόσμου, τῆς δομῆς τους, αὐτὲς οἱ ἰδέες εἶναι ἀργότερα ἢ βάση τῆς ἀνάπτυξης τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Τὸ πιὸ βασικὸ εἶναι ὅτι μεγάλη μερίδα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων στέκεται δίπλα στὰ στοιχεῖα μὲ ἀντίληψη διάφορων ἀποχρώσεων, μᾶς παροτρύνει πρὸς λογικὴ ἀμφιβολία, γιὰτὶ χωρὶς ἀμφισβήτηση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἄνθρωπος σὲ καμιὰ ἐποχή. Ὅχι, ἀπ' τοὺς στοχαστὲς τοῦ παρελθόντος, κανένας δὲν ἦτανε σὲ θέση νὰ μᾶς πεῖ ποιὸ θὰ εἶναι τὸ μέλλον, γι' αὐτὸ τὸ λόγο —ἢ μᾶς ἀρέσει ἢ ὄχι— οἱ ἴδιοι εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ γνωρίζουμε τὰ πράγματα καὶ μὲ βάση αὐτὲς τὶς γνώσεις στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἐμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ ἀποφασίζουμε τί πρέπει νὰ κάνουμε. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι εἴμαστε πνευματικὰ παιδιὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ γνωριμία μαζί τους, μακριὰ ἀπὸ κάθε δογματικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου, σὲ μεγάλο βαθμὸ μᾶς βοηθεῖ στὴν ἐπίλυση τῶν σημερινῶν προβλημάτων μας.

Αὐτὲς εἶναι οἱ αἰτίες ποὺ μὲ κάνουν νὰ συμπαθῶ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, ξεκινώντας ἀπὸ τέτοια κριτήρια μάζεψα σὲ ξέχωρο τόμο τὶς *Σκέψεις καὶ ἀφορισμοὺς τῶν ἀρχαίων σοφῶν*. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ποικίλη καὶ θαυμάσια ὕλη, ποὺ διευρύνει τὶς γνώσεις τῶν ἀναγνωστῶν γύρω ἀπ' τὸν ἑλληνισμό, τοὺς παρουσιάζει τὶς σκέψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴ φιλοσοφία, τὴν κοινωνία, τὴν ἠθική, τὴν παιδαγωγική, γιὰ τὶς συνήθειες, γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὶς σχέσεις ἄνδρα καὶ γυναίκα, γιὰ τὴ «θρησκεία», γιὰ τὶς τέχνες, γιὰ τὴν γνωσιολογία.

Ἀπ' τὰ παραπάνω φαίνεται ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία* εἶναι ἔργο ἐξαιρετικῆς σημασίας. Θὰ ἦτανε πολὺ χρήσιμη ἢ μετάφρασή του στὰ ἑλληνικά. Ἀριστα μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν Παιδεία, ἀλλὰ καὶ νὰ φέρει τὴν ἀρχαία φιλοσοφία κοντὰ στὸ πλατὺ ἀναγνωστικὸ κοινό.

Βουδαπέστη

Πέτρος Σιώπης

Γεωργίου Μουρέλου, *Θέματα Αἰσθητικῆς καὶ φιλοσοφίας τῆς Τέχνης*. Τόμος Α. Οἱ βιολογικὲς καὶ ψυχολογικὲς βάσεις τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Τόμος Β. Οἱ κοινωνικὲς βάσεις τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Ἐκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ, Βιβλιοθήκη τῆς Τέχνης, Ἀθήνα 1985, 272 + 212 σελ.

